

УДК 811.161.2

Колоїз Ж. В.

доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ЛІНГВОМЕНТАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДЕРЖАВА В УКРАЇНСЬКОМУ АФОРИСТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті йдеться про лінгвоментальну репрезентацію концепту ДЕРЖАВА в українському афористичному просторі. Досліджено семантичне наповнення відповідного концепту в індивідуально-авторських висловленнях крізь призму ядерних та периферійних елементів. Акцентовано на деяких прийомах досягнення стилістичного ефекту.

Ключові слова: концепт, афоризм, афористичне висловлення, афористичний простір, семантичне наповнення.

В статье идет речь о лингвоментальной репрезентации концепта ГОСУДАРСТВО в украинском афористическом пространстве. Исследуется семантическое наполнение соответствующего концепта в индивидуально-авторских высказываниях через призму ядерных и периферийных элементов. Акцентируется внимание на некоторых приемах достижения стилистического эффекта.

Ключевые слова: концепт, афоризм, афористическое высказывание, афористическое пространство, семантическое наполнение.

The article deals with the linguistic and mental STATE concept represented in the Ukrainian aphorisms stock. The paper investigates the concept semantics content revealed in the individual author's expressions with nuclear and peripheral components. The article is also focused on some techniques and devices used to achieve appropriate stylistic effect.

Keywords: concept, aphorism, aphoristic expression, aphoristic stock, semantics content.

Упродовж останніх десятиліть паремійний корпус загалом й афористичний зокрема неодноразово ставали об'єктом зацікавлення науковців різних царин. Попри посилений інтерес до відповідних одиниць чимало питань, пов'язаних із дослідженням як власне паремій, або народних афоризмів, так і так званих авторських афоризмів, залишаються дискусійними [Колоїз 2014].

Зазвичай афоризмами прийнято називати короткі, глибокі за змістом і закінчені у смисловому плані судження, що належать певному автору й образно оформлені. Витлумачення афоризмів частково модифікуються залежно від набору диференційних ознак, виокремлюваних тим чи тим ученим.

Не викликає принципових заперечень і твердження про те, що авторській афоризм вирізняється не лише оригінальною, влучною, виразною, легкою для запам'ятовування формою, але й планом змісту, що являє собою «продукт

узаємодії узагальненого значення, дискурсивного змістового «прирощення» і прагматичної установки» [Семененко 2011 : 119].

Афоризми, маніфестуючи передовсім світоглядно-естетичні пріоритети їх автора, водночас засвідчують культурно-національну специфіку, відображають національну мовну картину світу й сприймаються як лінгвокультурні універсалії, репрезентують ті чи ті концепти української культури.

Аксіоматично звучать твердження про те, що «концепт увесь час перебуває в динаміці, його грані шліфуються, а глибина вертикального культурно-національного контексту збільшується» і що «зміст концепту як основної одиниці ментальності, ментальної сутності визначається всією розмаїтістю контекстів його вживання й залежить від світоглядних домінант» [Ужченко 2007 : 292].

Одним із ключових концептів української культури є концепт *ДЕРЖАВА*, що зазвичай сприймається крізь призму лексичного значення «апарат політичної влади в суспільстві» або «країна з таким апаратом політичної влади» (в українській мові іменник *держав* є похідним від дієслова *держати* – «тримати, управляти»: *Держава* – *держить*. *Бо вона держава. У неї скіпетр влади у руці* (Л. Костенко).

Український афористичний простір певною мірою модифікує семантичне наповнення відповідного концепту. Причому, зауважимо, його індивідуально-авторська інтерпретації досить рідко супроводжується позитивними емоціями (*Держава* – *це апарат для досягнення мети нації* (Д. Донцов); *Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу* (О. Теліга). Відштовхуючись від наукового потрактування *держави* («політичне утворення з чітко визначеною територією, формальний інститут, який є формою організації тієї чи тієї спільноти під управлінням уряду»), очевидно, варто було б говорити про такі універсальні висловлення, які «конденсовано в імперативній чи дефінітивній формі подають розгорнуті судження» про «державний апарат», «систему органів державної влади», «відтворюють психоментальні механізми» їх нормативного відображення. Щоправда, такі

судження здебільшого є негативно оцінними: Пор.: *Держава* є – життя немає. Очевидно, тому, що воно надто добре у тих, хто представляє *державу* (Ю. Береза); *Держава* так надійно охороняє наші права, що доводиться лише обов'язки виконувати (В. Краснюк); *Держава* потурбувалася про спокійну старість пересічних громадян – на них навіть злодії не звертають уваги, взяти-то нічого (О. Домницький); *Держава* є сукупність окремо взятих урядовців, які надають особистому зиску статус суспільних інтересів (С. Скоробагатько); *Діагноз небезпечно хворій державі*: витік мізків за кордон (Г. Яблонський); *Демократична держава* ідеальна, якщо в ній однакова кількість дурних і розумних. І, звичайно ж, – чесних і злодіїв (В. Голобородько).

Концепт *ДЕРЖАВА* як інтерпретатор відповідного смислу в українському афористичному просторі постійно модифікується, конкретизується, уточнюється. Актуалізується насамперед художньо-семантичне наповнення *ДЕРЖАВА* – *ЗЕМЛЯ* (*Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі* (Л. Костенко); *ДЕРЖАВА* – *КРАЇНА* (*Ми бездомні у своєму домі, ми безпритульні у своїй країні* (Л. Костенко); *Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою* (М. Грушевський); *ДЕРЖАВА* – *БАТЬКІВЩИНА* (*Кількість українців подвоїться, якщо почнуть думати не тільки про себе, а й про Батьківщину* (В. Голобородько); *Коли державі щось від нас потрібно, вона називає себе Батьківщиною* (С. Скоробагатько); *ДЕРЖАВА* – *УКРАЇНА* (*Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося потім гірко любити – втративши* (В. Чорновіл); *Не Україна для нас, а ми для України!* (Д. Мирон); *Колись в Україні був Бандера, а нині банд ера* (В. Ігнатенко); *Порятунок України* – у рятуванні од її рятувальників (В. Шамша); *Росія і Україна* схожі, як дві пляшки мінералки, тільки одна з газом, а друга – без (А. Корчинський). У такому разі відповідні лексеми на зразок *земля*, *країна*, *держава* отримують і відповідні атрибутивні поширювачі у вигляді присвійних займенників *своя* / *наша*. Пор.: *Нікчемний той народ, який не шанує своїх героїв, що віддали життя за свободу, незалежність своєї держави* (Й. Сліпий); *Якщо ви любите свою*

державу, живіть недовго – їй це вигідно (С. Скоробагатько); *У нашій країні всього вистачає, інша справа, що не всім* (В. Даньків), де загалом актуалізується значення «яка належить нам (собі), яка є в нас (у себе), якою ми користуємося, яка складається з нас». Однак, інодіця «присвійність» звужується до «індивідуального володіння», сприймається як така, що призначена для особистого використання, що спричиняє зміщення план змісту: **Країні** *нелегко, якщо патріоти люблять тільки свою землю* (В. Голобородько).

Концептуалізація **ДЕРЖАВИ** відбувається в семантичному протиставленні державності / недержавності, як-от: *Справа здобуття української державності – це справа нації української, а не якогось класу чи партії* (С. Петлюра); *За незалежність треба платити, за недержавність – щебільше* (В. Голобородько).

В афористичній площині спостерігається й актуалізація семантичного наповнення **ДЕРЖАВА – ФОРМА ПРАВЛІННЯ – ВЛАДА**. Боротьба за право керувати державою – це боротьба за владу, за політичне панування, що подекуди відображає стан суспільства, у якому відсутні закони, немає певних обов’язкових норм поведінки і т. ін.: *Якщо вертикаль влади вища за правду, в країні похмуро* (О. Домницький); *Чинивник сильний тим, що має державну владу на правах приватної власності* (В. Шамша); *Насправді там правова держава, де у владців душа не іржава* (Д. Свінціцький). Такі афоризми утверджують ідею правової держави, у якій представлена така форма державної влади, за якої панує верховенство правового закону, що перед ним однаковою мірою відповідальні всі (*У правових державах керуються не меморандумами, а законами* (О. Перлюк); *Хороші закони – це ще не правова держава* (О. Домницький); **Правова** *країна та, де важко сісти і нелегко вийти* (В. Голобородько). Проте реалії сьогодення викликають зовсім інші асоціації, що сприяло й оновленню афористичного корпусу, як-от: *Під здачу держави дають будь-який кредит* (В. Голобородько); *Народ думає, як заробити гроші, держава – як їх відібрати* (С. Коломієць); *Що менше в державі законності, то більше в ній юристів* (С. Скоробагатько); *Єдині закони, яких іще дотримуються в Україні, – це закони фізики* (Р. Крикун);

Виграти справу в українському суді – це все одно, що виграти в лотерею (В. Ігнатенко); Краще деяких українських реформ – тільки їх відсутність (В. Шамша); Україна: країна з великою питомою вагою маловагомих князків (В. Голобородько); Українські олігархи мимоволі спростували математичну аксіому: в їхніх загребущих руках сума нулів щороку приносить мільярдні прибутки (Б. Підпригора); Кредо українських президентів: «Що було, то було», «Що маємо, те маємо», «Що буде, те буде» (М. Левицький); Розбудова держави закінчується її обкраданням (Ю. Рибников); В країні зараз практично лише одна форма власності – награбована (О. Перлюк).

Кажуть, що правова держава є альтернативою авторитаризму, тоталітаризму й анархії та передбачає демократизацію суспільства, установлення такої форми політичного ладу, за якої верховна влада належить народові. З огляду на нинішню ситуацію в Україні хіба що лінивий не говорить про демократичну державу й демократію. Відповідно, семантичне наповнення *ДЕРЖАВА – ДЕМОКРАТІЯ* мало б викликати цілком позитивні емоції (*Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу* (Л. Костенко). Натомість, афористична репрезентація відповідної реалії засвідчує індивідуально-авторське потрактування, що суперечить загальноприйнятому витлумаченню: *Демократія – це коли вся влада належить народові, а всі органи влади – олігархам* (О. Перлюк); *Демократія – це коли за кого не проголосуй, країною будуть правити олігархи* (О. Перлюк); *Демократія – це влада олігархів плюс лохалізація всієї країни* (О. Перлюк); *Демократія – це влада олігархів плюс бандитизація всієї країни* (О. Перлюк); *Демократія зайшла далеко, але нас посилять ще далі* (С. Коломієць); *Демократія поглибилась настільки, що її вже й не видно* (О. Перлюк) і т. ін.

Знайомство, зв'язки, що використовуються в особистих інтересах, потурання своїм друзям і родичам на шкоду справі (*Чесний чиновник від держави собі нічого не бере, а все віддає своїм дітям* (В. Ігнатенко); *Від улюблених чад правителів вже і в державі чадно!* (Г. Яблонський), активне

протиріччя, зіткнення між протилежними соціальними групами, станами, протилежними напрямками і т. ін. призводить до непорозумінь, розчарувань і хаосу (*Вічна парадигма історії: за свободу борються одні, а до влади приходять інші* (Л. Костенко); *Українське суспільство справді розколоне на два непримиренні табори: одні громадяни не люблять наших політиків, інші – ненавидять* (С. Скоробагатько), що може мати значно негативніші наслідки – утрату незалежності, яку виборювало не одне покоління, чи то втрату територіальної цілісності: *Ми що не вибором, то втратим, і в цьому вся наша біда* (Л. Костенко); *Отримали Україну без бою і здають без бою. А втім, чого без бою? Б'ються поміж собою* (Л. Костенко); *Яку державу ми будуємо? Цього не знають навіть ті, хто її руйнує* (В. Шамша); *Крим буде українським – або безлюдним* (Д. Корчинський); *Поки Україна буде напів-Росією, в ній буде повний бардак* (В. Голобородько).

Кожен справжній українець, законослухняний громадянин своєї держави, повинен пам'ятати загальновідомі істини: *Наша сила – в єдності, а порука успіху наших змагань – у державній слухняності* (С. Петлюра); *Державу треба будувати з підмурка, щоб кожен свою цеглинку поклав. А з того каміння, що за пазухою, держави не збудуєш* (Л. Костенко). Державні ж очільники, аби повернути собі довіру народу, мають передусім «реформувати» себе, добре усвідомлюючи те, щолише *Ті держави здатні стати великими, у яких великі малі люди* (О. Довженко) і *Якщо в країні нічого не змінюється, змінюється ставлення до тих, хто обіцяв все змінити* (О. Перлюк).

В афористичному просторі досить рельєфно представлено семантичне наповнення *ДЕРЖАВА – НАЦІЯ, ДЕРЖАВА – НАРОД, ДЕРЖАВА – ЛЮДИНА, ДЕРЖАВА – УКРАЇНЕЦЬ, ДЕРЖАВА – РАБІ* т. ін.: *Доля української мови – то є водночас й доля української держави й нації* (І. Лосєв); *Народ побачив натовп біля державного корита* (Л. Забара); *Невже тоді, коли народ обере олігархів керувати державою, влада стане народною?* (О. Домницький); *Чи можна зробити державу багатою, якщо люди в ній бідні?* (Б. Слюсар); *Виборцю, голосуй так, щоб на гербі України замість тризуба не з'явилися граблі!*

(Б. Ревчун); *Народ, який народжує «нових» українців, безсмертний* (В. Голобородько); *Мрія держави – цілком здоровий, заможний громадянин, який завжди вчасно сплачував податки і помер у день виходу на пенсію* (С. Скоробагатько); *Кожен українець – це «троїсті музики»: одне – думає, друге – каже, третє – робить* (І. Драч); *Українцям важче за всіх: їм треба видавлювати із себе не тільки раба, а ще й гетьмана* (В. Шамша); *Чим більше рабів є в Україні, Тим більше слави у Москви* (С. Горлач). Такі афоризми «мають універсальну адресацію й реалізують комунікативні завдання повідомлення нових знань чи апеляції до наявних у когнітивній базі учасника комунікативного акту» [Колоїз 2014 : 83], транслують ціннісно-нормативну систему, сформовану у процесі розвитку суспільства.

Подекуди концепт *ДЕРЖАВА* маніфестується крізь призму семантичної сфери *ДЕРЖАВА – МИ*, наприклад: *Якщо держава – це ми, то хто тоді вони?* (Ф. Боднар); *Ми вже як той сухогруз, що недавно розломився у Чорному морі. Одну частину відносить у бік Європи, друга дрейфує до Росії. А на вцілілій кормі матроси варять борщ* (Л. Костенко); *Розп'ято нас між Заходом і Сходом. Що не орел – печінку нам довбе. Зласкався, доле, над моїм народом, Щоб він не дався знівечить себе* (Л. Костенко); *А що Москва? Москві немає діла. Ми – щит Європи і свій хрест несем. Хіба їй що? Вона іще й зраділа – де двоє б'ються, третьому хосен* (Л. Костенко). У такому разі авторське ми усвідомлюється як «я + інші» й протиставляється займенниковій формі вони, що інтерпретується як «інші»: *Це не держава винна, це ті, кого вони обрали за своєю подобою* (Л. Костенко). Універсальність подібних афористичних висловлень визначається тим, що «кожен адресат має змогу ототожнити себе із суб'єктом ситуації» [Колоїз 2014 : 83].

Доволі часто семантичне наповнення аналізованого концепту в афористичному просторі увиразнюється за рахунок прикметника *український*, як-от: *Українська народна гра: лобом об лоб – хто далі відскочить?* (В. Шамша); *Українська влада вмєє користуватися не лише батогом – якщо треба, може і пряником так уперіщити!* (Р. Крикун); *Еволюція українського*

політика: прийшов, побачив... перебіг в іншу партію (С. Коломієць); Щоб розмовляти **українською**, потрібна мужність, російською – досить нахабства (В. Голобородько). Або навпаки, лінгвальне осмислення відповідної реалії відбувається з використанням прикметникового деривата **державний**, що досить рідко маніфестує своє словникове значення («який має важливе значення для держави, може впливати на стан її справ; який бере безпосередню участь у керівництві державою»). Пор.: В країні дурнів і хамів різновид **державного** устрою не має великого значення (В. Голобородько); З появою злочинців у законі утверджується й **державний** бандитизм (Л. Забара); Чим більше **державного** майна розпродується, тим більш продажна держава (В. Ігнатенко); Якщо і далі так розбудовуватимемо державу, то в ній не залишиться нічого **державного** (В. Дугар); Найкраща **державна** мова – езопова (В. Шамша). Паремії, у структурі яких наявний компонент **державний**, вирізняються досконалою художньою формою, що забезпечується використанням різних стилістичних ресурсів. У цьому плані заслуговує на увагу передусім метафоризація, яка репрезентує асоціативно-образне сприйняття певної реалії: Одні тягнуть **державного** воза, інші їх критикують, сидячи на возі (С. Коломієць); На нашому **державному** кораблі – доморощені пірати (Л. Забара); Тонучий **державний** корабель першою покидала злочинна кают-компанія (Л. Забара); Чим більше людей обслуговує **державну** машину, тим гірше вона працює (І. Токарчук); Чим більше гвинтиків у **державній** машині, тим гучніше вона торохтить (Ф. Боднар) і т. ін. Держава асоціюється з певними засобами пересування, механізмами, які передбачають «керманича», того, хто ними керує, обслуговує.

Стилістичний ефект досягається й за рахунок виокремлення семи слова з переносним значенням: Для тих, хто має доступ до **державного** корита, держава – це святе! (О. Перлюк); Скільки точок зору! А об'єкт один – **державне** корито (С. Коломієць); У **державної** корівки – цілорічний період лактації (Л. Забара). Подібні афоризми засвідчують оригінальне авторське світобачення, а деінде сприймаються як ті чи ті індивідуально-авторські

трансформації узуальних пареміологічних одиниць (власне паремій чи інших афористичних висловлень): *Скільки вовка не годуй з державного бюджету, а апетит до народного добра у сіроманця тільки зростає* (Б. Підпригора); *Сильній державі розум не треба* (В. Голобородько); *Любов до України не звільняє від любові до Кримінального кодексу* (В. Шамша); *Україна у нас одна. А скільки гетьманів!* (В. Шамша); *Українцям нічого втрачати, окрім свого Чорнобиля* (А. Закревський); *Корумпована країна з порядним президентом – бочка дьогтю з ложкою меду* (А. Закревський); *Країна дурнів не така вже й дурна: коней міняє на переправі, щоб життя швидше ставало кращим* (В. Голобородько); *Дурням закон не писаний, тож у країні дурнів парламент зайвий* (В. Голобородько); *Україна: доки сонце демократії зійде, роса плутократії очі виїсть* (Б. Ревчун).

Подекуди різні модифікації (і не тільки!) супроводжуються прийомом несподіваної / неочікуваної розв'язки або паремія загалом маніфестує парадокс як результат фактичних суперечностей: *Країна знає своїх героїв по сторінках кримінальних справ* (Ю. Рибников); *Ситуація в країні під контролем: корупціонерів, рейдерів, бандитів, наркоманів* (О. Перлюк); *Скільки в країні енергійних, грамотних, непримиренних борців за місце біля корита!* (С. Коломієць); *Справжня демократія – це коли в країні кілька генпрокурорів, десяток грабіжників-олігархів, тисячі корупціонерів та жодного винного* (О. Перлюк); *Коли в країні немає порядку, для корупціонерів це – ідеальний порядок* (С. Коломієць); *Не можна сказати, що народ в країні абсолютно нічого не вирішує, наприклад, він постійно вирішує – як йому вижити* (О. Перлюк); *Країна багатіє людьми, які живуть за межею бідності* (А. Максимець); *Ми живемо в країні парадоксів: народжуваність падає, смертність зростає, а житло рік у рік дорожчає й дорожчає* (С. Скоробагатько).

Українськомовний афористичний корпус репрезентує досить широкий семантичний спектр концепту *ДЕРЖАВА*. До того ж семантичний вектор модифікується, афористичні висловлення апелюють до проблем,

актуалізованих в умовах сьогодення, передусім до проблеми захисту державного суверенітету й територіальної цілісності: *Маємо претензії до Бога, що не дає нам України. Маємо претензії до ворогів, що гарбали від нас, скільки могли. Маємо претензії до світу, що нас не оборонив і не боронить. Не маємо претензій тільки до себе* (Р. Купчинський). Сьогодні Україні потрібна ефективна (порядна) державна влада. Натомість, *Поки що в Україні порядку й порядності на порядок менше, ніж у порядних країнах* (Б. Ревчун). І досить актуальне, хоч і давнє висловлення: *Проблема України в тому, що нею завжди керують люди, яким вона не потрібна* (М. Грушевський). Проілюстровані афоризми спонукають до осмислення загальнолюдських цінностей і національних пріоритетів, що відповідають моральним запитам суспільства загалом і людини зокрема. А концепт *ДЕРЖАВА* потребує ґрунтового лінгвоментального осмислення. І не лише в афористичному просторі. До того ж афористичні висловлення, що маніфестують концепт *ДЕРЖАВА*, є цікавими з погляду прагматики та стилістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

Колоїз 2014 – Українська пареміологія : [навчальний посібник] / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – [2-е вид., стереотип.]. – Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2014. – 349 с.

Семененко 2011 – Семененко Н. Н. Русские паремии : функции, семантика, прагматика : [монографія] / Н. Н. Семененко. – Старый Оскол :Изд-во РОСА, 2011. – 355 с.

Ужченко 2007 – Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.